

TANULMÁNYOK

HADIMUNKÁSOK MOZGALMAI MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN

(1917. november—1918. október)

Merényi László

1917 végén a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyomán Ausztria-Magyarország lakosságának háborúellenes mozgalma kiszélesedett. Sztrájkok, gyűlések, tüntetések, katonai zendülések — mind megannyi formái voltak annak a küzdelemnek, amely céljául a béke kivívását és a Monarchia uralkodó körei hatalmának megdöntését tűzte ki. Az osztrák—magyar uralkodó osztályok állama 1917. november és 1919. október között döntő válságba jutott, amely egyre súlyosbodott és amelyből már kivezető utat nem tudott találni. A Monarchia hadseregére ebben az időszakban — a háború folytatásán kívül — hármas feladat várt: az egyik, hogy elfojtsa a katonaság körében jelentkező forradalmi megmozdulásokat; a másik feladat a forradalmi szocialista munkásmozgalom elnyomása lett volna; a harmadik pedig az volt, hogy a nemzeti mozgalmakkal szemben annyira lépjen fel, amennyire azt „a Monarchia fennmaradásának érdekei megkövetelik”.¹

A hadsereg említett *hármias feladatköréből az első kettő feltétlenül kapcsolatban volt a „hadimunkások” problémájával.* Ez utóbbi kategória ugyanis mind a katonaság körébe, mind pedig a munkásmozgalomba beletartozik. Ez következik a „hadimunkások” sajátos helyzetéből. Kategóriájuk 1914 — tehát a háború óta létezett. Ők a *hadsereg állományához tartoztak*, mivel felesküdtött népfelkelők, illetve besorozott katonák voltak. Tekintettel azonban arra, hogy nélkülözhetetlen szakmunkásoknak számítottak, ezért nem a frontra, hanem a haderő részére dolgozó üzemekbe, bányákba és vasúti munkahelyekre vezényelték őket. Szakmájukban maradhattak tehát, a harc-tér borzalmait nem kellett megismerniük, de *igen szigorú katonai fegyelem alatt álltak.* Politikai párthoz (azaz a szociáldemokratákhoz) és szakszervezetekhez nem volt szabad tartozniuk.² Bár egyenruhát nem kellett viselniük (ipari munkahelyen ez nem is volt lehetséges), de megkülönböztetésül általában előírták számukra a katonai egyensapkát.³ Engedetlenség esetén állandóan fenyegette őket a frontra küldés veszélye.

¹ *Farkas Márton:* Az osztrák—magyar katonai vezetés kísérlete a hadsereg forradalmasodásának megakadályozására a háború utolsó évében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1964. 3. sz. 402. o.

² Párttörténelmi Intézet Archívuma — a továbbiakban PIA. — 672. f. Vasas Szakszervezet iratai. 1915/11.

³ *Hadtörténelmi Levéltár* — a továbbiakban HL. — HM 4/a. osztály iratanyaga. 4. tétel. 1917. év. 11615.

A „hadimunkások” (akiket gyakran „katona-munkásoknak” is neveztek) a hadsereg felügyelete alatt álló üzemekben dolgoztak. 1914-ben már számos ipari és bányauzemet „militarizáltak”, s az ilyen vállalatok köre a következő években még jobban kiterjedt. Ezek megfelelő összefogása és irányítása érdekében alapos szervezőmunka folyt. A Honvédelmi Minisztérium keretében a 4/a. osztály foglalkozott az ezzel összefüggő kérdésekkel. (A hadi felügyelet alatt álló ipari- és bányauzemek országos főnöke Cvrček altábornagy volt.) A militarizált vállalatok mindegyikében volt katonai parancsnok. Neki voltak közvetlenül alárendelve az ott dolgozó hadimunkások, akiket „népfőlkelő munkásszázad” vagy „népfőlkelő munkásszázalaj” néven tömörítettek. Az egyes üzemek katonai parancsnokai a rendes szolgálati úton (a területileg illetékes parancsnokságok útján) tartották fenn az érintkezést a HM 4/a. osztályával. Ez utóbbihoz csak ritkán fordultak közvetlenül; ez rendszerint olyankor történt, amikor váratlan nehézség adódott és sürgősen kellett jelenteniük azt.⁴

1917-ben ez a militarizálás már a magyarországi üzemek jelentős részére (a nehézipari és a bányászat egészére) terjedt ki. Ez a munkásmozgalom számára ott igen zavaró körülményt jelentett; a megmozdulásokat a súlyos kötöttségek megnehezítették. Ez a helyzet a tőkés tulajdonosok részére kedvező volt. Bár az üzemek katonai parancsnokai látszólag „pártatlanok” voltak, valójában azonban a kapitalisták és a proletárok között felmerült vitás kérdésekben az előbbieket mellé álltak úgyszólván minden esetben. A tőkés tulajdonosok és a hadsereg képviselői között csak kisebb jelentőségű problémákban voltak nézeteltérések. (Így 1917-ben a magyarországi tőkések kérték az illetékes katonai hatóságokat, hogy az üzemekbe idegen nemzetiségű tiszteket ne vezényeljenek, nehogy a cég üzleti titkait elárulhassák a konkurrens ausztriai vállalatoknak.)⁵

A militarizált üzemekben dolgozó „hadimunkásokhoz” az uralkodó köröknek a háború kezdetén nagy reményeik fűződtek. Arra számítottak ugyanis, hogy ezek a katonamunkások engedelmes tömegek lesznek, amelyek segítségével a „civiliek” sztrájkjait is le tudják majd törni. Hamarosan kiderült azonban, hogy ez téves elképzelés volt. E „hadimunkások” között sok öntudatos szocialista volt, akik — magukkal hozva mozgalmi tapasztalataikat — az új környezetben is jól feltalálták magukat. 1917 folyamán már sok üzemben titokban és eredményesen szervezkedtek. Ekkor már a „hadimunkások” a hadvezetőség szempontjából megbízhatatlanabbak voltak a polgári dolgozóknál is.⁶ Legtöbbször ők jelentették az összekötő kapcsot a hadsereg állományába nem tartozó proletárok és a lakosság elégedetlenkedő legénysége között. (Ez utóbbit rendszerint ők látták el szocialista röpiratokkal.)

1917—1918 folyamán a magyarországi üzemek „hadimunkás” létszámának összetétele lakóhely, anyanyelv és nemzetiség szempontjából eléggé vegyes volt. Itt nemcsak az akkori Magyarország viszonyaiból kell kiindulnunk, ahol a magyarokon kívül jelentős számú szlovák, román, szerb—horvát, német és kárpátukrán lakosság élt. Természetesen ez a körülmény is erősen kihatott a katonamunkások nemzetiségi összetételére. Ehhez azonban hozzá kell venni azt is, hogy akkor a Monarchia más vidékeiről is helyeztek ide „hadimunkásokat”. Különösen sok cseh, horvát, osztrák és lengyel szakmunkás dolgozott a magyarországi üzemekben. (A vezényeltek

⁴ Cvrček altábornagy hivatalának jelentései és általában a hadimunkásokra vonatkozó jelentések a HM 4/a. osztály iratanyagában találhatóak meg.

⁵ HL. HM 4/a. osztály iratanyaga. 4. tétel, 1917. év. 2963.

⁶ Uo. 1917. év. 11615.

között szlovének, bosnyákok, ukránok és isztriai olaszok is voltak.) Ki kell emelni azonban, hogy ez a nyelvi és nemzetiségi tarkaság a „hadimunkások” körében nem vezetett nacionalista ellentétekhez. Mozgalmaikban példamutató internacionalista egység érvényesült.

Érdemes megjegyezni, hogy a „hadimunkásokat” szolgálatuk minősége és idevezénylésük eredete szerint a HM vezetői nem tekintették teljesen egységes tábornak. Ezeket a különbségeket igyekezett tisztázni a Honvédelmi Minisztérium 1918. július 26-i körrendelete is, amely a munkaerők kategóriáit határozta meg. A „civil” munkásokon és munkásnőkön kívül három csoportot különböztetett meg:

1. „Katonamunkások” megjelöléssel látta el a tényleges katonai (népfelkelői) szolgálatban álló vezényelt katonákat.

2. „Felmentettek” névvel illette azokat a tényleges katonai szolgálat alól felmentett hadköteleseket, akik a hadiszolgáltatási törvény hatálya alatt állottak.

3. „Hadimunkások” kategóriájába sorolta a nem hadköteles, de a hadiszolgáltatási törvény alapján szolgálati helyükhöz kötött, hadiszolgáltatásra kötelezett polgári munkásokat.⁷

A HM idézett körrendelete az eddig mindhárom kategóriára használt „hadimunkás” elnevezést — mint „pontatlant” — igyekezett a közhasználatból kivonni.⁸ A minisztérium szeptember 20-i „szigorúan bizalmas” irányelvei még precízebb meghatározásra törekedtek. Itt már négy kategóriát különböztettek meg. A „katonamunkások” és a „felmentettek” elnevezésűeket a júliusihoz hasonlóan határozták meg. A „hadimunkásokat” azonban két csoportra osztották. Az egyikbe a népfelkelésre kötelezett korban levő, szemlén alkalmatlannak talált polgári munkásokat sorolták. A másik kategóriába viszont a népfelkelésre nem kötelezett korban levők tartoztak.⁹

Megjegyzendő azonban, hogy e megkülönböztetéseknek (attól eltekintve, hogy a fogalmak tisztázásához is csak részben járultak hozzá) nem sok gyakorlati jelentőségük volt. Tény az, hogy valahányszor sor került a valamilyen formában a hadsereg állományába tartozó dolgozók megmozdulásaira, ezekben „katonamunkások”, „felmentettek” és „hadimunkások” egyaránt részt vettek. Ezt a döntő ténytet figyelembe véve nyugodtan mellőzhetők a júliusi és szeptemberi HM irányelvek kategorizálásai, és joggal tekinthetjük ezeket az üzemekbe vezényelt munkásokat egységes egésznek. Ezért a továbbiakban célszerű valamennyiükre a (bár talán nem egészen pontos) „hadimunkás” kifejezést használni (felváltva néha a „katonamunkás” szóval).

A januári nagy tömegsztrájk

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét követően 1917 november—decemberében hazánkban számos munkásmegmozduláson követelték a békét és üdvözölték a fiatal szovjetállamot. November 25-én Budapest és Nagykanizsa,¹⁰ 27-én Győr, december 2-án pedig Szeged, Miskolc, Pozsony, Kolozsvár, Újvidék és számos más város¹¹ dolgozói tettek tanú-

⁷ HL. HM 4/a. osztály iratai. 4. tétel. — a továbbiakban 4 T. — 1918. 16926. (A továbbiakban *évszámot nem jelölünk, mert ezután minden idézett irat 1918. évből való.*)

⁸ HL. 4/a. 4. T. uo.

⁹ HL. 4/a. Tétel nélküli iratok. 1918. — a továbbiakban T. N. — 24 000.

¹⁰ Országos Levéltár — a továbbiakban OL. Belügyminisztérium Rezervált Anyaga. 1917 — 2 — 11.368

¹¹ Népszava (a továbbiakban N.) 1917. december 4—5—6. sz.

bizonyosságot az orosz forradalom iránti szolidaritásukról. Ezekben a nagygyűléseken szép számmal jelentek meg a főváros és a vidék üzemeiben dolgozó hadimunkások is.¹² Ez utóbbiak körében kézzől kézre jártak a Forradalmi Szocialisták azonnali békét követelő röpiratai, és rendszerint ők továbbították azokat a laktanyákba is.¹³

Fokozódott a hadimunkások — ezelőtt csak szórványosan jelentkező — sztrájkmozgalma is. 1917 végén két példát érdemes ebből kiemelni: Győrött decemberben a vagongyári dolgozók ötnapos sztrájkjára került sor. A benne részt vevő hadimunkások érdeme, hogy — mivel közülük sokan beszálltak horvátul — megnyerték az odavezényelt, magyarul nem tudó bosnyák ezred legénységét. S mivel azok — a történetek után — nem voltak hajlandók lőni a győri proletárookra, a megmozdulás részleges sikerrel ért véget.¹⁴ Diósgyőrben 1917 őszén lefolyt magyarányú sztrájkmozgalmak két főszervezője, Vadász Ferenc és Zachradnicsek Ede katonamunkás volt. Mindkettőjüket le is tartóztatták. Ekkor a munkások megüzenték az igazgatósnak: ha szabadon nem engedik őket, a gyárat dinamittal levegőbe röpítik. Ez hatott is; Vadász és Zachradnicsek szabadlábra kerültek.¹⁵

Egész Ausztria—Magyarország proletariátusa nagy figyelemmel kísérte Breszt-Litovszkban folyó béketárgyalásokat. A forradalmi Oroszország iránti szolidaritás jegyében kezdődött általános sztrájk január 14-én Bécsújhelyen, 16-án pedig Bécsben.¹⁶ E kezdeményezés a következő napokban áterjedt a Monarchia más vidékeire is. *Január 18—21. között egész Ausztria—Magyarország területén hatalmas méretű tömegsztrájk zajlott le.* Valamennyi nemzetiségű testvéri egyetértésben esküdött a békéért, a szabadságért, a szovjetellenes agresszió megakadályozásáért. Bécs, Budapest, Prága, Krakó, Zágráb, Linz, Brünn, Ljubljana, Trieszt egyaránt harcosszellemű megmozdulások színhelye volt.¹⁷ E napokban — szolidaritásképpen a Monarchia proletariátusának küzdelmével — a német—osztrák közös megszállás alatt álló lengyel területeken is sztrájk tört ki.¹⁸

Január 18—21. között hazánkban több mint félmillió munkás sztrájkolt. „Békét, kenyeret és jogot” követeltek a proletárok az egész országban. Munkástanácsok létrehozását kezdeményezték — az orosz forradalom példája nyomán — Budapesten és több vidéki városban.¹⁹ A januári tömegsztrájkban kiemelkedő szerepet játszottak a hadimunkások. A munkabeszüntetés éppen azon a három területen volt a legjelentősebb, ahol túlnyomó részben katonamunkások dolgoztak.

A *hadi- és hadfelszerelési iparban* a munkabeszüntetés általános volt. Leálltak a csepeli vasművek, a ferencvárosi fegyvergyár és az újpesti hadfelszerelési üzemek.²⁰ Az aszódi repülőgépgyárban dolgozó magyar, német, cseh és szlovák ajkú hadimunkások ezekben a napokban fel is fegyverkeztek.²¹ Győrött az ágyúgyár és a vagongyár — túlnyomórészt „főlesküdtött népfőlkelő” — dolgozói nemcsak beszüntették a munkát, hanem nyolcezres

¹² A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. V. kötet. 1917. november — 1919. március (a továbbiakban MMTVD.) Budapest, Párttörténeti Intézet, 1956. 23—25. o.

¹³ MMTVD. 40. és 47. o.

¹⁴ Göcze Géza — Perepatits Antal: A vörös Győr, Győr, 1964. 41—42. o.

¹⁵ Vázlatok a diósgyőri vaskohászati történetéből. Miskolc, 1960. 105. o.

¹⁶ Um Friede, Freiheit und Recht! Der Jäneraufstand des innerösterreichischen Proletariats. Wien, 1918. 4—8. o.

¹⁷ Uo. 12—17. o.; N. 1918. január 19—20—22—23. sz.

¹⁸ Stanislaw Arnold — Marian Zychowski: Précis d'histoire de Pologne de ses origines á nos jours Warszawa, 1963. 167. o.

¹⁹ MMTVD. 60—63. és 66. o.

²⁰ Uo. 60—63. o.

²¹ Uo. 65. o.

tüntető felvonulást rendeztek a háború ellen.²² Mosonmagyaróváron tizenötezen léptek sztrájkba a hadiüzemekben; többségük máshonnan odavezényeltetve állott.²³ A példák sokaságát lehetne folytatni az egész ország területéről. Tény, hogy ez a néhány napos *termelés kiesés érzékenyen érintette a magyarországi haditermelést.*

A vasutak és MÁV-műhelyek dolgozói is sztrájkba léptek ezekben a napokban. A főváros példájára január 19-én beszüntették a munkát a szabadkai, szolnoki, kassai, ruttkai, kolozsvári és más vidéki vasúti javító műhelyek.²⁴ Két napra leállt a közlekedés az ország sok vasútvonalán. Ez a hadsereg utánpótlásában érezhető zavart okozott. A forradalmár szocialisták a militarizmus elleni harcban helyenként a szabotázs fegyverét is igénybe vették. Így Nagykanizsán január 19—20-án a dr. Hamburger Jenő vezette vasutasok (jelentős részben hadimunkások!) a hadifontosságú gyékényesi vonalon a sineket is felszedték. Emiatt itt két hétig szünetelt a forgalom.²⁵

A *bányákban* ekkoriban már szinte kivétel nélkül hadimunkások dolgoztak. A januári nagy sztrájkban itt is megvoltak az előzményei. Már az előző hónapokban részben kisebb munkabeszüntetések, részben azonban a dolgozók csendes szabotázsát következtében a széntermelés hatalmas arányú csökkenése következett be. Ezért 1917—18 telén sok ipari üzem fűtőanyag hiánya miatt működését részben szüneteltetni volt kénytelen.²⁶ Ilyen előzmények után természetes az is, hogy a nagy sztrájk napjaiban a bányák teljesen leálltak. A petrozsényi szénmedencében valamennyi hadimunkás sztrájkba lépett.²⁷ Resicabányán ráadásul éppen e napokban a moziban az orosz forradalmat ábrázoló képeket vetítették, amelyeket a katonamunkásokból álló közönség „zajos tetszéssel fogadta”.²⁸ Ugyancsak általános volt a sztrájk a tatai—esztergomi szénmedencében, a Pécs környéki és a szepességi bányákban.²⁹ Nem véletlen, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök éppen január 21-én írta Szurmay Sándor miniszternek: a szénválság enyhülésére nem lehet számítani „a szénbánya munkások hazafiatlan magatartása következtében”.³⁰

A januári nagy sztrájk megmutatta Ausztria—Magyarország munkásosztályának hatalmas erejét. A Monarchia kormányát békenyilatkozatra kényszerítette Szovjet-Oroszország irányában; ezáltal értékes segítséget nyújtott a fiatal szovjet államnak.³¹ Sajnos a Monarchia szociáldemokrata pártjai (nem utolsósorban a magyarországi SZDP!) a sikerrel biztató harc folytatása helyett — a kormány ígéreteiben bízva — leszerelték a nagy sztrájkot. Ezzel súlyos hibát követtek el. Nagy csalódást keltett ez a hadimunkások körében is. „Játékot űztek veletek három napig azok, akik vezetőiteknek mondják magukat.”³² — a Forradalmi Szocialisták e január végi röpirata a katonamunkások nagy részének elkeseredett hangulatát is kifejezi.

²² Uo. 65—66. o.

²³ N. 1918. január 29. sz.

²⁴ MMTVD. 62. o.

²⁵ Dr. Hamburger Jenő, az orvos és forradalmár. Zalaegerszeg, 1956. 3. o.

²⁶ HL. 4/a. 4. T. 1173/5859.

²⁷ HL. 4/a. 4. T. 543/5329.

²⁸ Uo. 543/5061.

²⁹ Uo. 195. és 3973.

³⁰ Uo. 1773/5859.

³¹ Ezt maga Lenin is nagyra értékelte. Lásd *Lenin Művei* 26. köt. Budapest, Szikra, 1955. 466. és 532. o.

³² MMTVD. 73—74. o.

A február—május közötti mozgalmak

A munkásmozgalom aktivitása — a januári tömegsztrájk eredménytelensége ellenére — 1918. február—május között egész Austria-Magyarország területén megélnéül. Az *osztrák tartományokban* április—május folyamán sok üzemi sztrájk zajlott le, katonai munkások szép számú részvételével.³³ *Csehszlovákban* a tömegek elkeseredése 1918 tavaszán jelentős megmozdulásokat eredményezett; ilyenkor megbénult a bányászat, a közlekedés és a hadianyaggyártás egyaránt.³⁴ *A délszlávlakta Boszniában és Horvátországban* március—áprilisban „Béke, kenyér, szabadság!” jelszóval utcai tüntetések és sztrájkok követték egymást.³⁵ Február—május között *Magyarországon is újabb értékes sikereket ért el a munkásmozgalom*. Ezek elválaszthatatlanok a hadimunkások élénk tevékenységétől, akiknek aktivitását érdemes közelebbről áttekinteni azon a három területen, ahol dolgoztak; a hadi- és hadfelszerelési iparban, a bányászatban és a vasúti műhelyekben.³⁶

A hadi- és hadfelszerelési iparban február és május között egymást követték a sztrájkok. A február végi csepeli nagy sztrájkban — amellyel a március 7-i minisztertanács is foglalkozott — „fölesküdtött népfölkelők” is részt vettek és katonai parancsnokuknak „megtagadták az engedelmességet”.³⁷ Ugyancsak becsülettel kivették részüket a hadimunkások a március 7—14. közötti nagyszabású vasipari munkabeszüntetésekben, amelyet csak a statáriummal való fenyegetés révén tudtak elnyomni.³⁸ Április 8—11. között a komáromi lőszergyárban négyezren sztrájkoltak.³⁹ Április 6—10. között mintegy tízezren (itt is túlnyomórészt hadimunkások) hagyták abba a munkát Resicabányán és Aninán. „Csak annyit írhatok — jelentette riadtan az egyik parancsnok —, hogy mi Oroszországban vagyunk és bolsevikjaink itt vannak”.⁴⁰ Április 22-én a győri ágyúgyár katonamunkásai a polgári dolgozókkal közösen rendeztek tiltakozó sztrájkot.⁴¹ Nagyszabású mozgalomra került sor május 21—26. között Resicabányán és a környéki vasipari üzemekben. A sztrájkot szervező bizalmiak közül 22 főt bevonultattak, mert — bizalmas jelentés szerint — „mint népfölkelő munkásszázadba beosztott és felesketett katonai egyéneknek illetően eljárása a kiadott katonai paranccsal szembeni renitencia”.⁴²

E nagyarányú mozgalmakon kívül érdemes egyes kisebb sztrájkokra is kitérni. Március 25-én a hadsereg részére dolgozó besztercebányai posztógyár női dolgozói szüntették be a munkát, mire az ottani hadimunkások is szolidaritást vállaltak velük.⁴³ Ugyanilyen jelenségre került sor április 3-án a kelenföldi bőrhadjelszerelési gyárban⁴⁴ és május elsején a pécsi Bergungstellén (mely katonai ruházat karbantartásával foglalkozott).⁴⁵ Áp-

³³ Leopold Hornik: Die Zimmerwalder Linke und die Linksradikalen in Österreich = Weg und Ziel, 1955. 9. sz. 667—668. o.

³⁴ Csehszlovákia Kommunista Pártjának története. Bratislava, Polit. Kiadó, 1962. (a továbbiakban CSKP) 151. o.

³⁵ Isztorija Jugoszlavii. II. köt. Moszkva, SSSR Akad. 1963. 19. o.

³⁶ Ez a fejezet nem a február—május közötti egész magyar munkásmozgalom áttekintését adja. Teljességre tehát nem tart igényt. Csupán azokkal a mozgalmakkal foglalkozik, amelyekben a hadimunkások részvétele konkrétan kimutatható

³⁷ MMTVD. 139. o.

³⁸ Uo. 139—141. és 144—145. o.

³⁹ HL. 4/a. 4. T. 543/8504.

⁴⁰ Uo. 543/8149.

⁴¹ Uo. 543/9622.

⁴² Uo. 543/18.351.

⁴³ Uo. 543/6916.

⁴⁴ Uo. 543/7855.

⁴⁵ MMTVD. 177—178. o.

rilis 27—29. között hadimunkások sztrájkoltak a fővárosi Siemens-Schuckert Kábelgyárban.⁴⁶ Április 24—27. között hasonlóra került sor az újpesti Wolfner hadfelszerelési gyárban: a „felbújtó” Hauser Imrét büntetésül a frontra küldték.⁴⁷ Május 21—22-én a pestszentlőrinci Magyar Lőszergyár „katonai” és a „civil” munkásainak sztrájkját csak karhatalmi erővel tudták elnyomni; a bizalmas jelentés riadtan jegyezte meg, hogy ez az üzem „a hadbanálló hadsereg egyik leghatalmasabb éltető szerve, amelynek megbénulása a frontra nemcsak károsan, de pótolhatatlanul hat”.⁴⁸ A példák sokaságát lehetne felsorolni ezekről a mozgalmakról.

A *bányákban* dolgozó hadimunkások mozgalma is megélenkült ebben az időszakban. A legnagyobb szabású akcióra a petrozsényi szénmedencében került sor. Március 18-án az itt dolgozó magyar, román és lengyel nemzeti-ségű bányászok (szinte kivétel nélkül „népfölkelő munkások”) a társaik elleni fegyelmi büntetések elleni tiltakozásul sztrájkba léptek. A mozgalom még aznap általánossá vált. A sztrájk vezetői: Tamás Gyula, Regucz Miklós, Bíró András, Hugyecz János és társaik jó szervező munkát végeztek. Hiába adtak ki katonai vezetőik írásos parancsot, miszerint „a munka beszüntetésével... bünt követnek az állam és védereje ellen”.⁴⁹ Március 20-án a lupényi Riadó téren megjelent tömeget sorakozásra szólította fel a parancsnok, mire a hadimunkások egy emberként „Nem sorakozunk!” kiáltással válaszoltak és megfutamították a kirendelt karhatalmat. Ezután a sokaság — Gergely Mihály vezetésével — a műhelyekből elzavarta a máshonnan odahozott sztrájkőröket. A bizalmas jelentés szerint a népfölkelő sztrájkolók magatartása „vad és mindenre elszánt” volt.⁵⁰ Március 23-án ért csak véget a mozgalom, melynek beszüntetésére a Szociáldemokrata Párt központja is felszólította Lupény és Vulkán dolgozóit.⁵¹ Jellemző a következő napok hangulatára a március 26-i jelentés: „Munka folyik, tartóssága még bizonytalan”.⁵²

Erdemes megemlékezni más bányavidékek mozgalmairól, melyek azonban nem érték el a petrozsényi sztrájk méreteit. Február 13. és 18. között a Pécs környéki bányák dolgozói szüntették be a munkát. El is érték azt, hogy a bevonultatásokat itt felfüggesztették.⁵³ Március—áprilisban pedig a Pécs környéki bányászok csendes szabotázzsal megakadályozták azt, hogy pótműszak teljesítésére kényszerítsék őket.⁵⁴ Március 14—17. között Tata-bányán,⁵⁵ április elsején Ajkán,⁵⁶ április 18-án Marosújváron,⁵⁷ 22-én pedig Nyitrabányán került sor sztrájkra.⁵⁸ Borsod megyében Somsálybányán április 9-én a dolgozók munkabeszünetése tüntetéssé fejlődött át. A tömeg a börtönhöz vonult, hogy kiszabadítsa Dandó Pált, az ottani hadimunkások mozgalmanak vezetőjét. A tüntetők szétosztatásához karhatalmat vezényeltek ki és a sokaság közé lövettek. A katonai beavatkozás során Noviczky Rudolf népfölkelő bányász életét veszítette.⁵⁹ Április 24-én Brennergébánya hadimunkásai léptek sztrájkba, tiltakozásul társaik bevonulta-

⁴⁶ HL. 4/a. 4. T. 543/10,047.

⁴⁷ Uo. 543/10,025.

⁴⁸ MMTVD. 186—187. o.

⁴⁹ Uo. 149. o.

⁵⁰ HL. 4/a. 4. T. 543/6224.

⁵¹ Uo. 543/6224.

⁵² Uo. 543/6786.

⁵³ *Hajdu Gyula*: Harcba elnyomók és megszállók ellen. (Emlékirat.) Pécs, 1957. 194—195. o.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ HL. 4/a. 4. T. 543/5774.

⁵⁶ *Csaba Imre*: A Tanácsköztársaság Veszprém megyében. Veszprém, MSZMP Megyei Biz. 1959. 19—20. o.

⁵⁷ HL. 4/a. 4. T. 543/9310.

⁵⁸ Uo. 543/9586.

⁵⁹ Uo. 543/8503

tása ellen; a mozgalom május 2-án részleges sikerrel ért véget.⁶⁰ Májusban a Nógrád megyei Baglyasalján és a Borsod megyei Perecesen voltak kisebb megmozdulások.⁶¹ A bányákban dolgozó hadimunkások hangulatára igen jellemző a tatabányai parancsnokság június eleji helyzetjelentése: „...mindig puskaporos hordó felett állunk...”⁶²

A *vasúti munkahelyeken* hadimunkásokat ekkor elsősorban nem a forgalmi szolgálatban, hanem a MÁV javító műhelyekben foglalkoztattak. Nem véletlen, hogy éppen ez utóbbi helyeken volt sok sztrájk február és május között. Példaképpen csak a legfontosabbakat soroljuk fel. Február 13-án a MÁV Istvántelki Főműhelyében a hadimunkások abbahagyták a munkát és tüntettek a csendőrök brutalitása ellen. A csendőrök laktanyáját is megtámadta dorongokkal és kövekkel „felfegyverzett” felháborodott tömeg. A megmozdulás csak akkor ért véget, amikor ígéretet kaptak, hogy a jövőben tisztességes bánásmódban fognak részesülni.⁶³ Február 20—21-én a pécsi MÁV-műhelyben a dolgozók, „köztük vezényelt katonák is” sztrájkoltak.⁶⁴ Április 26-án hasonló jelenségre került sor Sátoraljaújhelyen.⁶⁵ Május 9. és 13. között a szolnoki MÁV-műhelyben sztrájkoltak a bevonultások elleni tiltakozásul.⁶⁶ Május 7. és 11. között a fővárosi MÁV Gépgyár „népfőlkelő munkásszázada” a „civilekkel” közösen szüntette be a munkát.⁶⁷ Május 29. és június 4. között pedig a Kassa—Oderbergi Vasút dolgozói (köztük a hadimunkások is) sztrájkmozgalmat indítottak, amelyhez a ruttkai javítóműhely is csatlakozott.⁶⁸

A *had- és hadfelszerelési ipar, a bányászat és a vasút hadimunkásainak mozgalmi* általában nem politikai jellegű követelésekkel kezdődtek. Kezdetben többnyire gazdasági természetű kívánságokat terjesztettek elő (így a bérek emelését, az ellátás megjavítását, a munkaidő növelése elleni tiltakozást, egyes, a munkásokkal szemben igazságtalanul fellépő személyek eltávolítását stb.) Mikor méltányos igényeiket elutasították, ezután léptek sztrájkba. *Mozgalmuk azonban rendszerint menet közben politikai jellegűvé alakult át.* Amikor a hadimunkások látták a karhatalom erőszakos fellépését munkabeszüntetésük ellen, már nem elégedhettek meg többé gazdasági követelésekkel. Szükségszerű volt, hogy mozgalmaik olyan alapvető és jogos igényekkel is előálljanak, mint a szervezkedés szabadsága, a hatósági terror megszüntetése és ehhez hasonlók. Ezek viszont már politikai követelések voltak.

Politikai téren a demokratikus szabadságjogoknál is fontosabb követelésük *a béke volt.* Ez természetes is, hiszen a hadimunkásokat az immár negyedik éve tartó imperialista háború keményen sújtotta. Csalódást okozott viszont számukra az, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetősége még 1918 tavaszán is elsősorban az általános választójog kérdésével foglalkozott. Ennek ügyében rendezték meg az április 22-i országos sztrájk- és tüntetés-sorozatot; ebben a hadimunkások — mivel e probléma kevésbé érdekelte őket — a vártnál kisebb mértékben vettek részt.⁶⁹ „Civilben könnyű ugrálni, nekünk először béke kell, aztán a választójog”⁷⁰ — a szocialista katonamun-

⁶⁰ MMTVD. 159—160. o.

⁶¹ HL. 4/a. 4. T. 543/9846.

⁶² Uo. 543/14754

⁶³ Uo. 543/3445.

⁶⁴ Uo. 543/3873

⁶⁵ MMTVD. 156—157. o.

⁶⁶ HL. 4/a. 4. T. 543/11025.

⁶⁷ Uo. 543/10894.

⁶⁸ Uo. 543/13224. és 543/13549.

⁶⁹ Uo. 543/9549.

⁷⁰ MMTVD. 168. o.

kásoknak a *Népszavához* írt levele jól fejezi ki ezzel kapcsolatos álláspontjukat. Május 1-én pedig a fővárosban és vidéken a hagyományos munkásünnep békemegmozdulásokká fejlődött tovább: ezekben a hadimunkások igen aktív szerepet játszottak.⁷¹

Az 1918. februári—májusi eseményekkel kapcsolatban merült fel az a jogos igény is, hogy a hadimunkások szervezkedésének eddigi tilalmát oldják fel. Ezt követelte a katonai hatóságoktól, illetve a Honvédelmi Minisztériumtól több alkalommal a Vasas Szakszervezet központja.⁷² Május 22-én a Bányamunkás Szövetség országos vezetősége is a tilalom hatálytalanítását kérte.⁷³ A katonai vezető körök válasza azonban minden esetben az volt, hogy „hadkötelesek szakszervezetbe való belépéséhez engedély kell”, és háborús körülmények között az ilyesmi „nem engedélyezhető”.⁷⁴ A hadvezetőség tilalmi azonban csupán azt tudták megakadályozni, hogy hadimunkások *formálisan* beléphessenek a munkásszakszervezetekbe. *Ténylegesen* azonban igen aktívan bekapcsolódtak a mozgalmi életbe. Sok esetben pedig a hadimunkások — tilalom ellenére — illegális, be nem jelentett gyűléseket is tartottak. Ez történt például május végén a tatabányai vasas katonamunkások körében, hol — bizalmas jelentés szerint — kijelentették: „A háborút minden áron be fogjuk fejezni!”⁷⁵

A hadimunkások szervezkedésének tilalma lehetetlenné tette azt, hogy saját szövetségüket létrehozassák. A katonamunkások helyileg a „civil” proletárok fennálló párt- és szakszervezeti csoportjainak voltak illegálisan „külső tagjai”. Nincs nyoma azonban annak, hogy önálló országos szervezetük megalakítására akár csak kísérlet is történt volna. A szociáldemokrata pártvezetőség — a törvényes keretekhez való ragaszkodás ürügyén — lemondott a hadimunkások szervezéséről. A munkásmozgalom balszárnya viszont sokat foglalkozott e kategória dolgozóival. A hadimunkások önálló szervezésére azonban ők sem törekedtek. Az volt ugyanis az álláspontjuk, hogy a fennálló rend elleni harcban valamennyi proletárt („civil” és „katonát” egyaránt) egységesen kell mozgósítani. Ebben alapjában véve igazuk is volt. Hibát követtek el mégis azáltal, hogy agitációjuk során nem foglalkoztak külön a hadimunkások sajátos (más dolgozó rétegeketől bizonyos mértékig különböző) problémáival.

A hadvezetőség intézkedései a hadimunkások ellen

A hatalmon levők számára egyre kellemetlenebb volt a néptömegek növekvő háborúellenes aktivitása. Már a januári nagy sztrájk is riadalmat keltett körükben. A magyar Minisztertanács 1918. február 7-i ülésén megállapították: „A társadalmi rendet a készülő tömegsztrájkok és forradalmi mozgalmak legkomolyabban veszélyeztetik”.⁷⁶ Erélyes intézkedéseket határoztak el a számukra fenyegető jelenségek ellen.⁷⁷ Március 2-án a belügyminiszter bizalmas körrendeletet adott ki a szocialista propaganda megakadályozásáról.⁷⁸ Március, április és május folyamán számos hasonló tárgyú rendelkezést hoztak a katonai hatóságok is a hadsereg legénységének

71 N. 1918. május 3—4—5—7—8. sz. (Tudósítások a május 1-i ünnepségekről)

72 PIA. 658. f. 1918. február 10/2 és 672. f. Vasas Szakszervezet iratai 1918/6.

73 HL. 4/a. 4. T. 8810.

74 Uo. 8810.

75 Uo. 543/14754.

76 MMTVD. 125. o. (Aláhúzás az eredetiben)

77 Uo. 125—126. o.

78 Uo. 135—137. o.

fokozottabb ellenőrzéséről.⁷⁹ A katonákat lealázó „kikötetést” és „kurta-vasat” ismét visszaállították,⁸⁰ március 20-tól pedig statáriumot hirdettek meg a katonaszökevények ellen.⁸¹ Megerősítették a katonai karhatalmi egységeket.⁸² Mindezek az intézkedések mutatják, hogy a hatalmon levők tudták: itt most államrendjük érdekeiről van szó, amelyek megmentésére mindent meg kell tenni. A továbbiakban érdemes közelebbről megnézni: mit tett a Honvédelmi Minisztérium, illetve annak 4/a. osztálya a hadimunkások mozgalmának megakadályozása érdekében a február—májusi időszakban?

Az első ilyen tárgyú rendelkezést február 23-án hozták. Ez a hadimunkások körében két veszélyes kategóriával foglalkozott. Az egyikbe: az „erkölcsileg javíthatatlanok” közé tartoztak azok, akik ismételten követtek el „megengedhetetlen cselekedeteket” (tehát sztrájkoltak).⁸³ Másik csoportot a „bujtogatók” alkották. Ide tartozott minden olyan egyén, aki „szándékosan... a katonai szervezetnek a munka teljesítésére kiadott parancsa vagy ezek alapján az üzemvezetőségek részéről kiadott intézkedések ellen munkatársait felingerelni igyekeznek”.⁸⁴ Külön foglalkozott rendelkezés a bizalmiak problémájával. Hangsúlyozta, hogy nem lehet őket pusztán ezért „bujtogatóknak” tekinteni, de ha valóban ilyen tevékenységet fejtenek ki, ellenük még szigorúbban kell eljárni.⁸⁵

Április 12-én a Honvédelmi Minisztérium újabb bizalmas rendeletet adott ki. Ez a militarizált üzemek hadimunkásai részéről gyakran jelentkező „passzív rezisztenciával” foglalkozott. Ezzel kapcsolatban elrendelte: ha valamely munkahelyen ilyen csendes szabotázs gyanúja merülne fel, azonnal szakbizottságot állítsanak fel ott. Ez utóbbi vizsgálná ki az ügyet, és ha a feltevés beigazolódna, szigorú fegyelmi eljárást kell indítani a „passzív rezisztenciában vétkes” hadimunkások ellen.⁸⁶ Az ilyen bizottságok vizsgálatai azonban többnyire kudarccal végződtek.⁸⁷

A minisztérium legfontosabb ilyen tárgyú rendelkezése május 3-án született. Ez bizalmas formában részletes irányelveket adott ki a sztrájkokkal kapcsolatban. Nem hadköteles munkásokkal és munkásnőkkel a rendőrségnek és a csendőrségnek kell foglalkoznia; a dolgozók e kategóriájával szemben az „izgatásról” és „a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről” szóló törvényes rendelkezések értelmében kell eljárni. Nagyobb arányú megmozdulás esetén a kérdéses területre kormánybiztos kiküldését rendelte el.⁸⁸ A sztrájkoló hadimunkásokkal szembeni eljárásra pedig a következő utasításokat adta:

1. Az üzemek katonai parancsnoka kísérvje figyelemmel a munkásság élelmezési helyzetét, és „ilyen módon minden, a munka beszüntetésére vonatkozó okot már előzetesen elhárítson”. (Megjegyzendő, hogy a rendelkezésnek ezt a pontját nem hajtották végre; a dolgozók ellátása továbbra is rossz volt.)

2. A munkabeszüntetések okát a parancsnokok sürgősen nyomozzák ki és a panaszokat vizsgálják ki. Hangsúlyozza azonban, hogy semmiféle indok nem tehet egy sztrájkot jogosulttá. A sztrájkban részt vevő katonamunkásokat figyelmeztetni kell esküjükre és tettük veszélyes következményeire.

⁷⁹ Farkas Márton: i. m. 405. o.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² MMTVD. 164. o.

⁸³ HL. 4/a T. N. 1451.

⁸⁴ Uo. 1451.

⁸⁵ Uo. 1451.

⁸⁶ Uo. 4074.

⁸⁷ HL. 4/a. 4 T. 195.

⁸⁸ HL. T. N. 7034.

3. A munka újbóli felvételére ki kell adni a parancsot. Ha ezt nem teljesítik, megtorló rendszabályokat kell hozni. „Elsősorban természetesen a főcinkosok és felbújtók ellen (tehát a munkásság vezetői ellen — M. L.) kell eljárni. Ily egyének azonnal letartóztatandók és ellenük a büntető eljárás megindítandó”. A szolgálatköteleseket be kell vonultatni.

4. Szabotázs vagy folytatólagos munkamegtagadás esetén rögtönítélő bíróságot kell létrehozni. A rendelkezésnek ez a pontja azonban a terrort ügyesen vegyíti a zsarolással. Kimondja, hogy a statáriális eljárást a helyszínen kell lefolytatni, de az ítélet végrehajtása a hadosztálybírósnál történik. Közben 12 óra időnek kell lennie, mely határidőt a munkásság tudomására kell hozni. A dolgozók értésére lehet adni: ha közben a munkát felvennék, „a többiek kérelmére a halálra ítélték megkegyelmezése jóakaratú megfontolás tárgyává” lesz majd téve.⁸⁹

A katonai hatóságok a továbbiak folyamán lényegében a május 3-i bizalmas utasítások szellemében jártak el (amely egyébként az eddigi gyakorlatot vette alapul.) Így a május 21—25. közötti resicabányai sztrájkot is a statáriummal való fenyegetés segítségével nyomták el.⁹⁰ A terror alkalmazására az ezt megelőző időszakban a legjellemzőbb példa a március 7—14. közötti vasassztrájk idején történt. Ezt a nagy mozgalmat az Országos Karhatalmi Parancsnokság (élén a hírhedt Lukachich altábornaggyal) erőszakos intézkedéssel nyomta el; ilyen körülmények között a Vas- és Fém-munkás Szakszervezet központja kénytelen volt ekkor meghátrálni.⁹¹

Amikor a Honvédelmi Minisztérium ezeket az erélyes szigorító rendelkezéseket hozta, természetesen számítani lehetett arra, hogy egyes túlbuzgó parancsnokok még ezeken is túltesznek. A hadvezetőség azonban a túlkapásoknak nem is kívánt gátat vetni. Valahányszor a szakszervezeti központ részéről panaszt emeltek önkényeskedések (pl. a kikötötetés igazságtalan alkalmazása) ellen, a HM válasza mindig az volt, hogy ilyen intézkedések szükségességének elbírálása kizárólag a helyi parancsnokokra tartozik.⁹² Jellemző példája a túlbuzgó alárendeltek fedezésének az az áprilisi bizalmas rendelkezés, amely megtiltja az ízgatókkal szembeni eljárás szabályainak ismertetését a munkássággal, mivel ezek „minden bizonnyal különösen a szakszervezetek vezetői részéről folytonos félremagyarázásra szolgáltatnának okot” (vagyis ily módon lelepleződnenek az előírásokat is megsértő túlkapások!).⁹³ Az egyetlen kérdés, amiben a minisztérium gátat szabott a helyi önkényeskedésnek, a statárium volt. A május 3-i bizalmas utasítás előírja, hogy rögtönítélő bíraskodás elrendelésére a bécsi közös Hadügyminisztériumtól kell felhatalmazást kérni.⁹⁴

A hadimunkások „izgató és megbízhatatlan elemeivel” szemben azonban a statáriumon és a letartóztatásokon túlmenően még egy komoly fenyegető eszközzel rendelkeztek a katonai hatóságok. Ez abból állt, hogy az illetőket bármikor be lehetett vonultatni harctéri szolgálatra. 1918 elején a hadvezetőség részéről valóban történtek komoly lépések annak érdekében, hogy a hadimunkások jelentős részét a frontra küldjék. Hiba lenne azonban az ilyen tárgyú intézkedésekben csak a „láztítókkal” szembeni bosszú eszközeit látni. Két fontos objektív okot is figyelembe kell venni. Egyrészt kétségtelen tény, hogy az arcvonalak legénységének jelentős veszteségeit egyre

⁸⁹ Uo. 7034.

⁹⁰ HL. 4/a. 4. T. 543/18351.

⁹¹ MMTVD. 144—145. o.

⁹² PIA. 672. f. (Vasas Szakszervezet iratai) 1918/37.

⁹³ HL. 4/a. 4. T. 543/21474.

⁹⁴ HL. 4/a. T. N. 7034.

nehezebb volt pótolni. Másrészt 1918 elején a már-már katasztrófális szénhiány miatt számos ipari üzem kénytelen volt tevékenységét korlátozni, s ennek következtében valóban sok munkaerő vált a gyárakban átmenetileg feleslegessé.

1918 elején az ország urai elsősorban a bányászokat tették felelőssé az egész ipar nehéz helyzetéért. Egy bizalmas jelentés szerint a szénmedencékben túl sok hadimunkás dolgozik, és ez a hadseregtől „jogtalanul nagyszámú arcvonalbeli harcost von el”.⁹⁵ Szurmay honvédelmi miniszternek Wekerle miniszterelnök január 21-én írt külön levelet, amelyben a szénválsággal foglalkozott és a bányászokat „hazafiatlan magatartás” vádjával illette.⁹⁶ A HM a bányáüzemekbe „felülvizsgáló bizottságokat” küldött ki azzal a céllal, hogy a bujtozatók „az üzemekből kiemeltessenek és póttesteikhez bevonuljanak”.⁹⁷ 1918 első hónapjaiban valóban elég sok bányászt hívtak be tényleges katonai szolgálatra.

Ezek a bevonulások azonban elég erős ellenállást váltottak ki a bányamunkások körében. Néhány esetben a tiltakozások sikerrel is jártak (ez történt pl. Pécsen).⁹⁸ Sok esetben maguk a vállalatok sem helyeselték bányászai bevonulását, mivel ebből érezhető munkaerőhiány keletkezett, ami az amúgy is elégtelen széntermelést még jobban visszavetette.⁹⁹ Április 14-én maga a pénzügyminiszter is levelet írt Szurmaynak ebben az ügyben, s ezzel tulajdonképpen támogatta a hadimunkások tömeges behívása elleni tiltakozásokat. „A bevonulást, mint a legcélrányosabb és leghatásosabb rendcsináló eszközt — írta — nem szabad félretenni, de viszont nézetem szerint nem is szabad azzal feltűnést keltő és a másokra izgatólag ható módon élni”.¹⁰⁰ A Pénzügyminisztérium beavatkozása, a munkások ellenállása és az objektíve fennálló szénhiány együttes hatására aztán a bányász hadimunkások túlnyomó többsége továbbra is munkahelyén maradt.¹⁰¹

A hadimunkások felülvizsgálata áterjedt a gyárakra is. Ebben a kérdésben 1918. első hónapjaiban más tárcák is egyetértettek a Honvédelmi Minisztériummal. Így a pénzügyminiszter is azt javasolta március 26-án, hogy „a szénhiány miatti üzemredukciók folytán nélkülözhető munkásokat be kell vonulnatni”.¹⁰² A következő hónapokban azonban maguk az üzemek is növekvő ellenállást tanúsítottak a bevonulások ellen. A téli hónapok elmúltával ugyanis a gyárak szénhiánya enyhült, a termelés bizonyos mértékig növekedett, és most már ott is szükség volt munkaerőre.

A vasutak esetében pedig a felülvizsgálat teljesen eredménytelen volt. A Kereskedelemügyi Minisztérium joggal hivatkozott arra, hogy a közlekedés létfontosságú, és ehhez a szakképzett munkaerő nélkülözhetetlen. Csak azzal a feltétellel volt hajlandó hozzájárulni a vasutas személy bevonulataihoz, ha előzőleg a helyére felveendő segédszolgálatos 14 napi próba után alkalmasnak bizonyulna.¹⁰³ Mivel a hadvezetőség persze nem garantálta a vasút számára a munkaerő pótlását, így a MÁV-ot mint a harctéri legénység pótlásának forrását teljesen ki kellett hagyni a számításból.

Tény, hogy a hadimunkások tömeges harctérre küldésére irányuló törekvések 1918 tavaszán teljes kudarccal végződtek. Ez megmutatkozott a fel-

⁹⁵ Uo. 26,277.

⁹⁶ HL. 4/a. 4. T. 1773/5859.

⁹⁷ HL. 4/a. T. N. 26277.

⁹⁸ *Hajdu Gyula*: i. m. 195. o.

⁹⁹ HL. 4/a. 4. T. 543/21603.

¹⁰⁰ Uo. 543/21603.

¹⁰¹ Erdemes megjegyezni, hogy a felmentések lejártával történő behívások 1918. március-április folyamán már nem érintették a bányákban dolgozókat. (Vö. HL. 4/a. T. N. 4004.)

¹⁰² HL. 4/a. 4. T. 1773/7374.

¹⁰³ Uo. 14212.

mentések megszüntetésekor is. Március 1-én járt le az 1897—1899. évfolyambeli, április 3-án pedig az 1894—1896. esztendőben született hadköteles munkások felmentése. A harctér azonban sok embert nem nyert velük. Igaz, hogy a HM ezzel kapcsolatos rendelkezése kimondta: a frontszolgálatra alkalmasak „a folyó pótlások céljaira használandók fel”.¹⁰⁴ Ugyanakkor azonban hozzátette, hogy a vasúton, a bányákban, valamint a vas- és fémipari kohóművekben dolgozók továbbra is a helyükön maradnak.¹⁰⁵ Viszont a hadimunkások túlnyomó többsége éppen ez utóbbi termelési ágakban volt foglalkoztatva! A felmentések revíziója tehát sikertelen volt, hiszen az uralkodó köröknek fel kellett ismerniük, hogy a háterszágban a haditermelésben levő munkaerőt nem nélkülözhetik.

Erdemes ezzel kapcsolatban a Honvédelmi Minisztériumnak még egy kezdeményezésével foglalkozni. Már 1918 januárjában elrendelték, hogy az üzemek beszüntetése vagy korlátozása miatt felszabaduló szakmunkásokat — önkéntes jelentkezés alapján — ún. „munkásgyűjtő-keretekbe” kell tömöríteni.¹⁰⁶ Ilyen kereteket hat helyen állítottak fel az országban: Budapesten, Debrecenben, Miskolcon, Pozsonyban, Kolozsvárott és Zágrábban.¹⁰⁷ Az ily módon toborzott munkásokat — szigorú katonai fegyelem alatt — 25—50 fős csoportokba tömörítették, és mindig ott használták fel őket, ahol éppen a legnagyobb volt a munkaerőhiány.¹⁰⁸ Nem volt tehát állandó munkahelyük, mint a hadimunkásoknak, nehogy a polgári dolgozókkal való tartós érintkezés során idővel a helyi sztrájkmozgalmakba belekeveredjenek. Ezekbe a „munkásgyűjtő-keretekbe” igen kevesen jelentkeztek azonban önként. Ezért a felmentések említett megszüntetése során a HM elrendelte, hogy a frontszolgálatra nem alkalmas szakmunkásokat ezekbe kell bevonultatni.¹⁰⁹ Ily módon a „keretek” munkaslétszáma megnőtt ugyan, de mindez távolról sem lett volna elegendő az állandó munkahelyeken dolgozó hadimunkások pótlására. Így nem váltak bé a hadvezetőség ama számításai, miszerint a „munkásgyűjtő-keretek” segítségével nyomják el a bányák, gyárak és vasutak katonamunkásainak mozgalmait.

A bevonultatások kérdésében jelentkező nehézségeket és a hatalmon levők körében ezzel kapcsolatban meglévő nézeteltéréseket hiba lenne érdekcsoportok vagy tárcák közötti ellentétre szűkíteni. Sokkal nagyobb és mélyebb ellentmondások jelentkeztek itt:

1. Az üzemeknek nem jött volna rosszul, ha megszabadulnak a „megbízhatatlan” és „lázító” hadimunkásoktól, de helyükbe nem tudtak volna más, velük egyenértékű és szakképzett munkaerőket a termelésbe beállítani.

2. A növekvő veszteségek pótlására a harctéren nagy szükség volt emberre. Ugyanakkor azonban a hadiipar, a vasút, a bányászat is létfontosságú volt a hadsereg számára, márpedig itt is kevés volt a munkaerő.

Az említett ellentmondások a hadviselés súlyos válságát mutatják. Az a huza-vona, ami a bevonultatások vagy be nem vonultatások kérdésében folyt, végső soron az *embertartalékok kimerülését tanúsította*. Amikor egy hadviselő államban ilyen óriási mértékűvé válik az emberhiány, már nem sok hiányzik a katasztrófához. A Monarchia vezető körei azonban (akár csak a német militarizmus) a reális tényeket még ekkor sem voltak képesek felmérni. Továbbra is makacsul ragaszkodtak a háború folytatásához.

¹⁰⁴ HL. 4/a. T. N. 4004.

¹⁰⁵ Uo. 4004.

¹⁰⁶ Uo. 726.

¹⁰⁷ Uo. 1996.

¹⁰⁸ Uo. 726.

¹⁰⁹ Uo. 4004.

Figyelmén kívül hagyták a tényleges helyzetet a harctereken és a háterszágban egyaránt. Az *alapvető ellentmondás* valójában az volt, hogy a háborút folytató uralkodó osztályok az erőfeszítések fokozását kívánták attól az Ausztria-Magyarországtól, amelyen pedig egyre jobban (más hadviselő országokhoz képest nagyobb mértékben!) jelentkeztek a kimerülés tünetei.

A júniusi nagy sztrájk

Májusban és júniusban már egyre nyíltabban kiütköztek a válság jelei a Monarchia hadseregében is. Május közepe és június eleje között Ausztria-Magyarország sok vidékén a helyőrségek katonáinak lázadásaira került sor. Bár ezeket az elszigetelt felkeléseket a hadvezetőség még el tudta nyomni, ezek a mozgalmak jól mutatták meg az egyszerű katonák elégedetlenségét. Erdemes megjegyezni, hogy a május 20-i pécsi lázadásba közvetett formában bekapcsolódtak a hadimunkások is. A város üzemében a felkelés alatt részleges sztrájkra került sor. Május 20-án délután a Pécsbányatelepen dolgozó hadimunkások pedig felfegyverkeztek, „Hát kezdődjék a tánc, mint Oroszországban” jelszóval. Mivel ekkorra már a katonai felkelést Pécssett leverték, a városi pártszervezet értesítette erről a bányászokat. S azok, ha fájó szívvel, de leadták fegyvereiket; és ily módon sikerült elkerülniük a karhatalom bosszúját.¹¹⁰

Június első felében hazánkban a munkásmozgalom megélenkült. Ebben kiemelkedő szerepük volt a hadimunkásoknak. Június 22—24. között Tatabányán mintegy kétezren sztrájkoltak, megtagadva a népfelkelő munkászászlóalj parancsnokának a munka felvételére vonatkozó utasításait. Maga Cvrček altábornagy tett közvetlenül intézkedéseket az itteni hadimunkások mozgalmának elfojtására.¹¹¹ Június 14—15-én a mátyásföldi repülőgépgyárban,¹¹² 19-én pedig a budapesti Herczeg-féle, gránátokat előállító üzemben¹¹³ zajlott le jelentős sztrájk. Igen izgatott hangulatról érkeztek jelentések a petrozsényi szénmedencéből is.¹¹⁴ Az ottani helyzetet súlyosbította az a körülmény is, hogy a bányász hadimunkásoknál sok fegyver és lőszer volt elrejtve.¹¹⁵ Mindezek előre jelezték: nagyszabású mozgalom készülődik. Bizalmas információk szerint a tatabányai hadimunkások június 2-i titkos értekezletén már kijelentések hangzottak el egy esedékes országos nagy sztrájkról.¹¹⁶ Hiába tartóztatták le néhány nap múlva Bödecs Gyula, Ditrich Ferenc, Mészáros Mihály és Vahaja István hadimunkásokat, a helyzet feszült maradt.

A munkásság elégedetlenségének kirobbantására június 20-án került sor. Ezen a napon a MÁV Gépgyár népfelkelő munkásai jogos követeléseikért — köztük Zavady Ferenc munkástársuk szabadon bocsátásáért — tüntető megmozdulást szerveztek. Zselyonka őrnagy katonai parancsnok a tömeg közé lövetett. A brutalitás következtében négy hadimunkás életét vesztette.¹¹⁷ A MÁV gépgyári események híre futótűzként terjedt el az egész országban. A fővárosban még aznap általános sztrájk kezdődött. „Itt a tettek ideje” — hirdette meg Landler Jenő a katonamunkások népgyűlé-

¹¹⁰ *Hajdu Gyula*: i. m. 199—202. o.

¹¹¹ HL. 4/a. 4. T 543/14329.

¹¹² Uo. 543/14359.

¹¹³ Uo. 543/15058.

¹¹⁴ Uo. 543/14922.

¹¹⁵ Uo. 543/16015.

¹¹⁶ Uo. 543/14754.

¹¹⁷ MMTVD. 209—211. o.

sén.¹¹⁸ Másnap a mozgalom vidékre is áterjedt. A kibontakozó országos sztrájk nyolc napig tartott. A munkásság jelentős harci elszántságot tanúsított ezalatt. Munkástanácsok alakultak Budapesten és számos vidéki városban (akárcsak a januári mozgalom idején).¹¹⁹

A június 20—28. közötti országos nagy sztrájkban ismét kiemelkedő szerepet játszottak a hadimunkások. A vasúti munkabeszüntetés kiterjedt az összes MAV-műhelyekre, fűtőházakra és pályaudvarokra.¹²⁰ A hadi- és hadfelszerelési iparban is úgyszólván teljes volt a sztrájk. A benne részt vevő hadimunkások egységesen megtagadták az újbóli munkába állásról szóló parancsot Miskolcon,¹²¹ Salgótarjánban,¹²² Győrött,¹²³ Csepelen¹²⁴ és másutt. A *bányászok* (szinte kivétel nélkül „felesküdütt népfelkelők”) ezekben a napokban szintén sztrájkba léptek.¹²⁵ A mintegy félmillió magyarországi dolgozó küzdelmében a különböző nemzetiségűek zavartalan testvéri egysége nyilvánult meg. A sztrájk idején tartott hadimunkás gyűléseken különböző nyelvű beszédek hangzottak el a harc folytatásáról és a béke követeléséről. (Győrött pedig a június 22-i nagygyűlésre szólító plakátok — az ott dolgozó más nemzetiségű katonamunkásokra tekintettel — német, cseh és szlovák nyelvű szöveggel készültek.)¹²⁶

Június 27-én végül a Szociáldemokrata Párt Központi Vezetősége a mozgalom befejezésére hívta fel a munkásokat.¹²⁷ Ezt a proletárok eléggé kelletlenül vették. Sokan joggal vádolták árulással az SZDP vezetőit a sztrájk leszereléséért.¹²⁸ A júniusi nagy munkabeszüntetés kudarca átmenetileg elkéséřítette a proletárokat, nem utolsósorban a harcban becsülettel részt vevő hadimunkásokat. A Ganz Gyárban dolgozó népfelkelő munkásokról június 29-én jelentették, hogy azok „hangulata a strike kudarca folytán nagyon nyomott”.¹²⁹ Ez pillanatnyilag jellemző volt országos viszonylatban a hadimunkásokra.

A júniusi sztrájk során a katonai vezetőkben megerősödött az az irányzat, amely a munkásmozgalom ellen erélyes rendszabályokat követelt. Ide tartozott Cvrček altábornagy köre is. Ez utóbbi már május 31-én a Vasas Szakszervezet „káros tevékenységéről” panaszkodott.¹³⁰ Június 21-én, már a sztrájk idején Cvrček levélben javasolta Wekerlének: „méltóztassék” a szakszervezetek „soha meg nem szűnő káros tevékenységének határt szabni”.¹³¹ A sztrájk napjaiban az ennek leverésére alakított minisztériumi bizottság kiméletlen rendszabályokat javasolt.¹³² Ezek nem utolsó sorban a hadimunkások ellen irányultak. Egyrészt tömeges behívásukat, másrészt a katonai büntetőtörvénykönyv alapján való sorozatos letartóztatásukat indítványozták.¹³³ Erélyes intézkedésekről hozott határozatot a június 21-i Minisztertanács is.¹³⁴ A sztrájk napjaiban nagyerejű karhatalmi erőket összpontosítottak az iparvidékekre.¹³⁵ Június utolsó napjaiban, a sztrájk leveré-

¹¹⁸ Uo. 211—212. o.

¹¹⁹ Uo. 217—218. és 224. o.

¹²⁰ Uo. 214. o.

¹²¹ HL. 4/a. 4. T. 543/15833.

¹²² Uo. 1773/26271.

¹²³ *Göcze — Perepatits*: i. m. 48. o.

¹²⁴ Csepel története. Budapest, 1955. 223. o.

¹²⁵ MMTVD. 215. és 220. o.

¹²⁶ Uo. 218. o.

¹²⁷ Uo. 224. o.

¹²⁸ Uo. 228—229. o.

¹²⁹ HL. 4/a. 4. T. 195.

¹³⁰ Uo. 12418.

¹³¹ Uo. 15669.

¹³² MMTVD. 214. o.

¹³³ Uo. 214. o.

¹³⁴ Uo. 215—216. o.

¹³⁵ Uo. 214—216. és 227. o.

sekor történtek is letartóztatások és számos hadimunkást behívtak tényleges katonai szolgálatra.¹³⁶

A szélsőséges elemek álláspontja mégsem győzött azonban a júniusi sztrájk leverésekor. A hatalmon levők soraiban a józanabb álláspont kerekedett felül. A Belügyminisztérium július 2-án értesítette a katonai hatóságokat, hogy „politikai okokból a munkásság vezetőivel, valamint a felmentettekkel szemben megindított rendszabályok végrehajtását a kormány eljettette” és a büntetésből történő behívásokat hatálytalanították.¹³⁷ Ez Cvrčekék törekvéseinek kudarcát jelentette.

A kormánykörök józanabb álláspontja két okra vezethető vissza. Az egyik az volt, hogy a júniusi sztrájk a munkásság erejét megmutatta, és azt nem kívánták feleslegesen provokálni. A másik ok pedig az volt, hogy éppen június második felében az olasz harctéren: a Piavénál döntő vereséget szenvedett a Monarchia hadereje, és ez a tény az állam erejét jelentősen megyengítette.

A július és szeptember közötti események

Az Osztrák—Magyar Monarchia belső helyzetét a januári nagy tömegsztrájk, valamint a február—május közötti háborúellenes mozgalmak eléggé megrázták. Ezekon azonban az uralkodó körök még felül tudtak kerekedni. A Monarchia vezető körei számára igen szerencsés helyzet volt az, hogy 1917. vége és 1918. nyara között harctéri vereség nem érte seregüket. A piavei katasztrófa azonban fordulatot hozott. A k.u.k. hadsereg ettől kezdve a fronton sorozatosan szenvedett vereséget. Most már mindenkinek el kellett ismernie, hogy a Monarchia a háborút végérvényesen elvesztette. A habsburgi állam számára az 1918. július és szeptember közötti időszak az egyre gyorsuló haldoklás kora volt. A meglehetősen erőtlen Monarchiát ekkor már úgyszólván csak a tehetetlenség ereje tartotta fenn.

A fentieket figyelembe véve érthetővé válik, hogy a magyar munkásosztály júniusi sztrájkjának kudarca csak átmeneti megtorpanást okozott, amelyet hamarosan újabb fellendülés követett. Ugyanakkor azonban július és szeptember között nagyszabású, az egész országra kiterjedő megmozdulások nem voltak. A növekvő munkásmozgalom számára az elsősorban a közeledő nagy összecsapásra való készülés és az erőgyűjtés időszaka volt. Július—szeptember között a hadimunkások körében is kevesebb sztrájk volt, mint március—június között. Nyár vége és ősz eleje látszólag „csendes” időszakot hozott. Ez azonban vihar előtti csend volt!

A *hadi- és hadfelszerelési iparban* dolgozó hadimunkások hamar magukhoz tértek a júniusi kudarc után. Jellemző példáját adta ennek a csepeli helyzet. Innen már július 16-án riadt hangon jelentették: a lőszergyárban a „munkásság hangulata csak látszólag csendes”, és titkos izgatás folyik. Ez utóbbi a növekvő szabotázzsal együtt „a munkáshiány miatt amúgy is nagy akadályokkal küzdő fokozott lőszergyártást megnehezítené, sőt... időlegesen esetleg meg is szüntethetné”. Oláh András, Vitéz Sándor és Spitzer Sándor hadimunkások álltak e „titkos izgatás” mögött, de — mivel közszeretnek örvendtek a gyári dolgozók körében — nyílt eljárást nem mertek indítani ellenük.¹³⁸

Július 25-én a budapesti Schlik—Nicholson-féle gyárban,¹³⁹ augusztus

¹³⁶ HL. 4/a. 4. T. 195.

¹³⁷ Uo. 543/16290.

¹³⁸ Uo. 543/18358.

13. és 16. között pedig a Magyar Fiat Művekben sztrájkoltak a hadimunkások.¹⁴⁰ Hasonló jellegű munkabeszüntetés volt szeptember 12. és 19. között a Budapesti Fegyvergyárban,¹⁴¹ valamint a győri hadiüzemekben szeptember 26. és 28. között.¹⁴² Az említetteken kívül még néhány kisebb sztrájk is volt augusztus és szeptember folyamán.¹⁴³

A hadvezetőség megpróbált fellépni e mozgalmakkal szemben, de egyre kevesebb sikerrel. Hiába adta ki a Honvédelmi Minisztérium szeptember 12-én azt az utasítást, hogy erélyesen fel kell lépni a „haszontalan”(?) „szolidaritási sztrájkok” ellen,¹⁴⁴ egyre gyakoribb jelenség lett, hogy bárhol kitört mozgalom esetén — egyetértésük jeléül — más helyi üzemek dolgozói is beszüntették a munkát. Július folyamán történtek ugyan újból büntetésből való bevonultatások,¹⁴⁵ de ezeket hamarosan le kellett állítani munkaerőhiány miatt. Augusztusban pedig a növekvő fontosságú repülőipar számára még a harctéren levő szakmunkásokat is vissza kellett engedni.¹⁴⁶ Hiába adott ki a HM július 15-én körrendeletet, hogy szigorúan ellenőrizték azokat a lábadozó felmentetteket, akiket a kimelési idejük tartamára átmenetileg vezényeltek valamely munkahelyre, és igen hosszú ideig (néha hét hónapig) is ott maradtak felülvizsgálat nélkül¹⁴⁷ — gyakorlatban ezt, a nagy munkaerőhiányra való tekintettel, nem lehetett végrehajtani. A „munkásgyűjtő-keretek” sem tudtak a bajon segíteni. Azt a javaslatot pedig, hogy fiatalkorúakat toborozzanak tanoncként katonai üzemekbe, mint eleve reménytelenül vetette el a Honvédelmi Minisztérium.¹⁴⁸

A *bányákban* dolgozó hadimunkások körében július és szeptember között néhány jelentősebb megmozdulás volt. Ennek során tömegtüntetésre került sor: s „dinamittöltényekkel megtámadták” a laktanyát is.¹⁴⁹ Augusztus 10-én Salgótarján környékén volt rövid általános munkabeszüntetés a bányákban. A mozgalomban jelentős szerepe volt Jilek Antal, Antuschek József és Percze István népfelkelő munkásoknak.¹⁵⁰ Augusztusban nagyarányú nyugtalanságról és szabotázsmozgalomról érkezett jelentés a petrozsényi szénmedencéből. Az itt dolgozó hadimunkásokat olyan embertömegnek minősítette, „amely az Oroszországban uralkodó állapotoknak hozzánk leendő áttelepítésében és minden társadalmi és állami rend és fegyelem felforgatásában látja végcélját...”¹⁵¹

Még a nyílt megmozdulásoknál is több veszélyt jelentett a haditermelés számára a széles körű csendes szabotázs. A HM szeptember 30-i bizalmas jelentése „a mulasztott műszakok ijesztő számában” látja a bajok fő okát. „Bár a szénbányákban foglalkoztatott munkások legnagyobb része tényleges katonai (népfelkelő) szolgálatban áll — állapította meg —, ezen — minden katonai fegyelemnél merőben ellenkező — visszaélés immár annyira elharapózott, hogy féltő, miszerint ezen körülmény fontos katonai üzemek üzemkorlátozását, sőt esetleg. beszüntetését fogja rövi-

139 Uo. 543/19294.

140 Uo. 543/20585.

141 Uo. 543/24297.

142 Uo. 543/24931 és 543/26658.

143 Uo. 543/21658, 543/25646.

144 Uo. 543/23550.

145 Uo. 543/18358.

146 Uo. 21456.

147 Uo. 16818.

148 HL. 4/a. T. N. 18690.

149 HL. 4/a. 4. T. 543/18650.

150 Uo. 543/20366.

151 Uo. 15894.

desen eredményezni”.¹⁵² A jelentés panaszolja, hogy sok esetben a műszakot indokolatlanul mulasztó hadimunkások a környékbeli mezőgazdaságban vállalnak munkát. Ezáltal nemcsak jobb ellátáshoz jutnak, hanem ez őket „abba a helyzetbe is juttatja, hogy a megkezdett munkaszünetésben (sztrájkban) hosszabb időn át kitartsanak”.¹⁵³ E helyzettel szemben pedig a helyi vezetők tehetetlenek voltak. A gazdáknak ugyanis nem volt érdekük a hozzájuk — ha csak ideiglenesen is — beálló hadimunkásokat elutasítani, hiszen nekik is meg kellett küzdeniük a munkaerőhiánnyal.

Cvrčekék itt is megkísérelték, hogy az „izgatók” bevonultatásával próbálják megfélemlíteni a bányász hadimunkásokat. Próbálkozásai azonban csúfos kudarccal végződtek. Érdemes kiemelni, hogy az uralkodó körökön belül is éles ellenzéke volt a bányászok bevonultatásának. A Pécs környéki bányautemekben történő behívások ellen maga a Kereskedelmi Minisztérium lépett fel augusztus 24-én, nyomtatékosan kérve az intézkedés mellőzését „az illető iparok fontos érdekeire való tekintettel”.¹⁵⁴ Határozottan ellenezte Nógrádban történő bevonultatását a Pénzügyminisztérium is, megállapítva, hogy ez „a különben is izgatott munkásságban előreláthatólag csak újabb nyugtalanságot váltana ki”, ami a mostani szénínség közepette „elkerülendő”.¹⁵⁵ Tatabányáról pedig az augusztusban behívott mintegy ötszáz hadimunkást ismét vissza kellett bocsátani az üzembe, mert a termelés közben „tetemesen csökkent”.¹⁵⁶

A vasúti munkahelyeken dolgozó hadimunkások körében július és szeptember között csak szórványosan került sor megmozdulásokra. Július elején a MÁV Északi Főműhelyben,¹⁵⁷ szeptemberben pedig a szombathelyi MÁV-műhelyben volt munkabeszünetés¹⁵⁸ — tiltakozásul a bevonultatás ellen. Ez a harc sikerrel is járt. Az Északi Főműhely hadimunkásai érdekében a kereskedelmi miniszter lépett közbe július 29-én, „nehogy a munkásság az újabb bevonultatásokat provokációnak vegye, amit kerülendőnek tartok”.¹⁵⁹ Más mozgalmakra viszont nem került sor a MÁV-műhelyekben. A vasúti forgalom zavartalanságát is sikerült ebben az időszakban biztosítani.

Az előbbieken említett három munkaterületen: a hadi- és hadfelszerelési iparon, a bányászaton és a vasúton kívül ebben az időszakban még két szakmában került sor hadimunkások nagyobb arányú alkalmazására. Az egyik a *malomipar* volt. Aratás után ide sok katonamunkást vezényeltek.¹⁶⁰ A hadvezetőség ugyanis helyesen látta, hogy a malmok „termelőképességének előmozdítása jelenleg úgy a hadsereg, mint a polgári lakosság ellátása szempontjából elsőrendű fontossággal bír”.¹⁶¹ A másik szakma a *faipar* volt. Erre a területre júliusban vezényeltek sok népfelkelésre kötelezett munkást, a — bizalmas jelentés szerint — „mindinkább érezhető talpfahiány” miatt.¹⁶² Az említett munkaterületeken ekkor sztrájkokra nem került sor.

A július és szeptember közötti időszakban még jobban kiéleződtek a már

¹⁵² HL. 4/a. T. N. 21924.

¹⁵³ Uo. 21924.

¹⁵⁴ HL. 4/a. 4. T. 543/24417.

¹⁵⁵ Uo. 543/20459.

¹⁵⁶ HL. 4/a. 4. T. 195.

¹⁵⁷ Uo. 543/17770.

¹⁵⁸ Uo. 543/26581.

¹⁵⁹ Uo. 543/20114.

¹⁶⁰ HL. 4/a. T. N. 14150.

¹⁶¹ Uo. 17716. (Aláhúzás az eredetiben)

¹⁶² Uo. 12396.

régebben is meglevő ellentmondások a harcterek és az üzemek ember-szükségletei között. A HM természetesen törekedett arra, hogy a frontok egyre növekvő igényeit lehetőség szerint kielégítse. Már május 29-én titkos utasítást adott ki „a legénységi összanyaggal való takarékoskodás” tárgyában; minden nélkülözhető embernek a frontra való küldését irányozta elő.¹⁶³ Sok eredménnyel azonban az ilyen tárgyú intézkedések nem jártak. Ezt mutatta az a szeptember 8-án kelt honvédelmi miniszteri bizalmas körlevél, amely beismerte: „a hadrakelt seregnél a legénységben fennálló hiány válságos állapotokra kezd vezetni”.¹⁶⁴ Elrendelte az ellenőrző bizottságoknak, hogy a kellő pótlást „és az ehhez szükséges legénységet feltétlenül elő kell teremteni”.¹⁶⁵ Nem mondta meg azonban, hogy honnan. Ezt persze nem is tehette meg az adott emberhiány közepette. Igaz, hogy a HM szeptember 20-án „szigorúan bizalmas” irányelveket küldött. Ebben elrendelte azoknak a hadimunkásoknak a bevezetését, „akik az üzemben való alkalmaztatásukat nyilvánvalóan arra használják fel, hogy a munkásokra felbujtólag vagy izgatólag hassanak vagy a munkásság körében államellenes radikális forradalmi propagandát fejtsenek ki.”¹⁶⁶ Ilyen tárgyú rendelkezés azonban már volt előzőleg is nem egy; éppen ezért a gyakorlatban e szigorú utasításnak nem sok foganatja volt.

A munkaerőhiány (és ezzel kapcsolatban az esetleges „feleslegek” harctérre irányításának) megoldására ekkoriban tett a HM egy fontos kezdeményezést. Ez abból állt, hogy „Munkáskiutaló Miniszteri Bizottság” néven létre kívántak hozni egy csúcsszervet. Ez az egész ország munkaerő-ellátásával foglalkozott volna. Részt vettek volna benne a Honvédelmi, a Kereskedelmi, a Belügyi, a Pénzügy- és Földművelésügyi Minisztériumok, valamint az Országos Hadigondozó Hivatal és az Állami Munkásközvetítő Hivatal kiküldöttjei. Sok tárca kapott itt képviselőt, de úgy tervezték, hogy a bizottság elnöke a HM 4/a. osztály vezetője, előadója pedig ugyanennek a szakmunkásügyi referense legyen.¹⁶⁷ A terv megvalósítása tehát rendkívül megnövelte volna a 4/a. osztály hatalmát, hiszen gyakorlatilag kezébe tette le az egész ország (tehát nemcsak a „katonai”, hanem a „civil” üzemek) munkaerő-ellátását. Ezzel az intézkedéssel azonban elkéstek. Fél évvel előbb még lett volna reális alapja ilyen csúcshatóság működésének. Most azonban — az egyre gyorsuló események sodrában — ezen elgondolás megvalósítása lehetetlenné vált.¹⁶⁸

Az októberi események

1918 októberében már hatalmas változások küszöbén állt egész Ausztria-Magyarország. Ha a július—szeptember közötti hónapokat a Monarchia haldoklásának tekintjük, akkor az októberi napok már a végvonaglás időszakát jelentik. Ausztria munkásosztálya egyre határozottabban küzdött a békéért és a demokratikus köztársaságért.¹⁶⁹ Csehországban a munkásosztály október 14-i tüntetése készítette elő az önálló csehszlovák állam október 28-án történt kikiáltását.¹⁷⁰ A délszlávlakta területeken a munkás-

¹⁶³ Uo. 8770.

¹⁶⁴ Uo. 22458.

¹⁶⁵ Uo. 22458. (Aláhúzás az eredetiben)

¹⁶⁶ Uo. 24000. (Aláhúzás az eredetiben)

¹⁶⁷ Uo. 24666.

¹⁶⁸ Megjegyzendő, hogy a HL. 4/a. T. N. 24666. sz. irat csupán a bizottság alakuló ülésére szóló meghívást tartalmazta. Annak semmi nyoma, hogy az említett bizottság ténylegesen létre is jött volna.

¹⁶⁹ Hornik: i. m. 668. o.

¹⁷⁰ CSKP. 154—155. o.

szervezetek és a polgári demokratikus csoportok egyaránt a békéért és a jugoszláv nemzeti követelésekért harcoltak.¹⁷¹ A Monarchia lengyel területein is erős küzdelem folyt az önálló államért.¹⁷² Magyarországon is érződött a forradalom közeledése. Az október 25-én Károlyi Mihály vezetésével megalakult Magyar Nemzeti Tanács a békét, hazánk önállóságát és demokratikus átalakulását követelte, kifejezve a magyar nép akaratát.

Az országban már október első felében megélenkült a hadimunkások mozgalma is. Október elején Sátoraljaújhelyen,¹⁷³ Győrött¹⁷⁴ és másutt sztrájkok zajlottak le. Október 8-án pedig a budapesti szocialisták békegyűlésein úgyszólván teljes számmal vettek részt hadimunkások. Ilyen megmozdulások voltak a MÁV Gépgyárban, a csepeli Weiss Manfréd Művekben, a Magyar Fiat gyárban, az Alberfalvai Repülőgépgyárban és számos más „militarizált” üzemben, ahol a népfelkelő munkások a háború azonnali beszüntetését és az önálló Magyarországot követelték.¹⁷⁵ Ezzel kapcsolatban a HM október 14-én rendeletet adott ki, melyben ismételten tiltja katonai személyek részvételét politikai tüntetéseken. „Miután tapasztalataink az ily események részvevői túlnyomó részt a hadiipari üzemekben dolgozó katonai személyekből kerülnek ki”, a katonai parancsnokok figyelmét felhívta: tüntetések és gyűlések idején senkit se engedjen ki az üzem területéről, és az igazolatlanul távollevőket vonja felelősségre.¹⁷⁶ Egyúttal előírta azt is, hogy a jövőben hatóság csak úgy engedélyezhet gyűlést, hogy „ezen tényleges (népfelkelő) szolgálatban álló katonai egyén részt nem vehet.”¹⁷⁷

A Monarchia államhatalma azonban ekkor már annyira meggyengült, hogy az említett rendelkezést gyakorlatban nem volt képes betartani. Október második felében már egyetlen hadimunkás sem kért a hatóságoktól engedélyt politikai gyűléseken való részvételre. Az üzemek és bányák népfelkelő munkásai élen jártak minden háborúellenes megmozdulásban. Október 20-án országszerte szociáldemokrata népgyűlések voltak. Miskolcon, Temesváron, Pozsonyban és más ipari központokban a hadimunkások tömegesen jelentek meg az aznapi megmozdulásokon, követelve a békét és a demokráciát.¹⁷⁸ Október 27-én Szegeden, Aradon, Győrött és más városokban hasonló eseményekre került sor.¹⁷⁹ Október 26-án Budapest dolgozó lakossága rendezett hatalmas tüntetést „Békét akarunk!” jelszóval; a tömeg jelentős részét a hadimunkások tették ki.¹⁸⁰ A példák sokaságát lehetne még felsorolni. Október második felében lezajlott valamennyi megmozdulásra jellemző az, hogy azokban a hadsereg állományába tartozó munkások részvételét a katonai hatóságok már semmiféle eszközzel nem tudták megakadályozni.

A hadimunkások növekvő és immár nyíltan forradalmi aktivitása aggasztotta a hadvezetőséget és különösen a HM 4/a. osztályát. Tenni azonban már nem tudtak semmit. Ezenkívül egyéb gondjaik is voltak októberben. Tudomásul kellett venniük a háború elvesztésének tényét és intézkedéseket kellett tenniük ezzel kapcsolatban. A 4/a. osztály október 12-én bizalmas utasítást adott ki (a Kereskedelmi Minisztériummal egyetértés-

¹⁷¹ A Jugoszláv Kommunista Szövetségének rövid története. Novi Sad, 1963. 30. o.

¹⁷² Arnold — Zychowski: i. m. 168. o.

¹⁷³ HL. 4/a. 4. T. 543/25505.

¹⁷⁴ Uo. 543/25477. és/ 543/26094.

¹⁷⁵ MMTVD. 246—247. o.

¹⁷⁶ HL. 4/a. T. N. 21108.

¹⁷⁷ Uo. 21108.

¹⁷⁸ N. 1918. október 22—23.

¹⁷⁹ Uo. 1918. október 29—30—31.

¹⁸⁰ MMTVD. 268—269. o.

ben): „A bekövetkező külpolitikai viszonyok szükségessé teszik, hogy egy szakképzett munkástartalék álljon rendelkezésre azon célra, hogyha az ország területén belül gyári berendezéseket kell leszerelni”.¹⁸¹ Elrendelte, hogy budapesti és vidéki üzemekben titokban előre jelöljenek ki erre a célra hadimunkásokat, akiket szükség szerint 24 órán belül ki lehet rendelni határmenti üzemek leszerelésére. Jellemző azonban, hogy ezekben a népfelkelő munkásokban nem bíztak meg, ezért az ilyen szállítmányokhoz erélyes és szigorú fellépésű karhatalmi különítményt kellett volna csatolni.¹⁸² A feltételes mód használata indokolt, e rendelkezés végrehajtására ugyanis már nem volt idő.

Ezekben az októberi hetekben a 4/a. osztály már semmiféle érdemleges tevékenységet nem tudott kifejteni. Utolsó intézkedései gyakran ellentmondanak egymásnak; érződik, hogy munkájára a zavar és idegesség nyomja rá a bélyegét. Október 5-én még rendeletet adott ki, hogy az üzemben levő hadimunkások körében újabb felülvizsgálat szükséges, és közülük minél többet a harcra kell küldeni.¹⁸³ Október 18-án viszont már olyan utasításokat küldött, miszerint „jelen körülmények között a bevonulattal függőben tartandó”.¹⁸⁴ Október 17-én még egyes hadiüzemeknek felhívta a figyelmét a kikötetés és gúzsbakötés alkalmazására.¹⁸⁵ Néhány nap múlva viszont arra a megállapításra jutott, hogy ilyenek mellőzendők, „tekintettel a megváltozott politikai helyzetre”.¹⁸⁶ A 4/a. osztály utolsó önálló intézkedése október 23-án kelt. Ebben elrendeli, hogy a malmokba vezényelt hadimunkások felmentését meg kell hosszabbítani; nem kell tehát nekik az eredetileg megállapított október 31-i határidőre bevonulniuk.¹⁸⁷ Ez úgy is lett. A malmok hadimunkásai október 31-én valóban nem kerültek vissza a kaszárnyákba. Ez azonban nem a 4/a. osztály érdeme, hanem egy nagy történelmi fordulaté. A kérdéses napon ugyanis: *október 31-én diadalmaskodott hazánkban a polgári demokratikus forradalom.*

1918. október végén és november elején felbomlott a Monarchia. Az itt élő népek forradalmi győztek, véget ért a háború és megdőlt az osztrák —magyar uralkodó osztályok hatalma. A Monarchia hadserege 1917/1918. évi hármas feladatát nem tudta megoldani. A katonák soraiban jelentkező forradalmi mozgalmakat elfojtani nem sikerült. A munkásmozgalmat nemhogy elnyomni nem lehetett, hanem ez vált a forradalom vezető erejévé. A *k.u.k. hadsereg* a nemzetiségek felszabadulási törekvéseit nem tudta meggátolni. A volt Monarchia területén lezajlott polgári demokratikus forradalmakban munkások, parasztok, közkatonák, valamint haladó értelmiségi és burzsoá csoportok együttesen vettek részt. *A nagy átalakulás győzelmében jelentős részük volt a különböző nemzetek hadimunkásainak.*

Az első világháború és az 1918-as forradalmak korának történetében a hadimunkások szerepe jóval nagyobb, mint ezt első pillanatban hihetnénk. Igaz, mozgalmaik nem voltak talán olyan látványosak, mint az arcvonalakon történő forradalmi akciók, vagy az egyes helyőrségek lázadá-

¹⁸¹ HL. 4/a. T. N. 26099.

¹⁸² Uo. 26099.

¹⁸³ Uo. 20587.

¹⁸⁴ HL. 4/a. 4. T. 1773/26271.

¹⁸⁵ Uo. 543/26964.

¹⁸⁶ Uo. 25638.

¹⁸⁷ HL. 4/a. T. N. 27086.

sai. Az is tény, hogy a szervezkedési tilalom, s ebből kifolyólag az önálló országos szervezet hiánya komolyan gátolta harcukat. Megmozdulásaik legtöbb esetben helyi keretek között mozogtak. Tény az is, hogy irányítóik nem voltak országosan ismert nevű szocialista vezetők. Nem szabad elfelejtetni, hogy jóval nehezebb körülmények között tudtak szervezett akciókat folytatni (a katonai fegyelmi kötöttségek miatt), mint a civil munkások. Ugyancsak kiemelkedő szerepük volt abban is, hogy a harcoló proletariátus és az elégedetlenkedő közkatonák között ők jelentették az összekötő kapcsot. Nagyszabású szervezett akcióik, a hadvezetőség terrorjával és statáriumával dacoló bátorságuk, szocialista elveik melletti kitartásuk tiszteletet érdemel.

Nehéz ellenféllel álltak szemben. A katonai vezető körökben a hadimunkások megmozdulásait olyan személyek figyelték éber szemmel, akik kitűnő képzettséggel, jó szervező képességgel és megfelelő logikával rendelkeztek. Cvrček altábornagy hivatala és a HM 4/a. osztálya valóban értette feladatát. Intézkedéseik (eltekintve a zűrzavaros utolsó hetektől) megmondottak és szervezettek voltak; nem rajtuk, hanem a hadseregben és a hátszobában egyre égetőbbben jelentkező emberhiányon múlott, hogy a hadimunkások elleni rendszabályaik nem voltak eredményesebbek. Ez a tény azonban csak növeli a katonamunkások érdemeit. Pilen kemény és nehéz ellenféllel szemben helytállni és győzelmeket elérni — valóban elismerésre méltó teljesítmény.

Az 1918. október—novemberi átalakulás során a „hadimunkás” elnevezés ki is ment a közhasználatból. A háború hozta létre, a béke pedig természetesen szüntette meg ezt a kategóriát. A volt hadimunkások a proletariátus egységes soraihoz tartoztak ismét, és sokan közülük a továbbiakban is kiváló forradalmi harcosok lettek. 1917/18. évi mozgalmi múltjukra azonban mindig is büszkék lehettek.

A magyarországi hadimunkások 1917. november és 1918. október közötti akciói haladó nemzeti hagyományaink közé tartoznak. Küzdelmüket ugyanakkor a *magyar hadtörténelem haladó hagyományaihoz is joggal sorolhatjuk.*

Eddig ismeretlen emlékükre most — fél évszázad múltán — tisztelettel gondolhatunk.

ЛАСЛО МЕРЕНЬИ:

ДВИЖЕНИЕ ВОЕННЫХ РАБОЧИХ В ВЕНГРИИ В КОНЦЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Автор статьи занимается одним из вопросов процесса возрастания революционности в армии Австро-Венгерской Монархии: вопросом движения военных рабочих в 1918 г. «Военные рабочие» (или солдатские рабочие) на самом деле были присяжными солдатами (вернее ополченцами). Они ходили в состав армии, но как незаменимых квалифицированных их не отправляли на фронт. Они работали на промышленных, горных и транспортных предприятиях, работающих для армии.

Под влиянием Великой Октябрьской Социалистической Революции 1917 года и в Венгрии возросло движение военных рабочих. В большой массовой стачке 18—21 января 1918 г. и в последующих стачках военные рабочие выступали вместе с «гражданскими» рабочими. Весной 1918 г. стачковая борьба была особенно сильной на металлургических и машиностроительных предприятиях, работающих для армии, в

горной промышленности и в железнодорожных ремонтных мастерских. Много местных примеров доказывает, что военные рабочие смело сопротивлялись военной политике и произволу военных властей.

В первой половине 1918 г. движение военных рабочих составляло уже серьёзную заботу руководящим кругам армии. Отдел № 4/а Министерства Обороны и главное управление военными предприятиями занимались вопросами связанными с движением. Были приняты различные меры против движения военных рабочих. Стал более строгим запрет организации и в случае стачек часто применяли чрезвычайный трибунал. Для устрашения рабочих так называемых «бунтарных элементов» целыми группами отправляли на фронт. Это стремление потерпело полную неудачу потому, что в военной промышленности в это время уже была огромная нехватка рабочей силы. Необходимо было пополнять личный состав фронта, но для этой цели нельзя было использовать рабочих промышленности, горной промышленности и транспорта потому, что они были необходимы в производстве. Затыжка призывов доказывала истощение людских резервов.

В всеобщей стачке в Венгрии 20—27 июня 1918 г. снова серьёзную роль играли военные рабочие. Движение было подавлено но последующая расправа была незначительной. Вследствие поражений на фронтах государственная власть монархии ослабла. За период от июля до сентября 1918 г. было временное затишье. В это время стачечное движение военных рабочих было не на столько значительным как в весенних месяцах. Массы уже чувствовали приближение больших схваток и экономили силы.

В октябре 1918 г. рухнула Монархия. Ослабленные военные власти больше уже ни чем не могли препятствовать военным рабочим в участии в политических выступлениях. Характерны на меры, изданные в октябре суетливости и разброд. Военные рабочие играли выдающуюся роль на митингах и демонстрациях подготавливающих уже буржуазную демократическую революцию.

31 октября 1918 г в нашей стране победила буржуазно-демократическая революция. Она положила конец войне, обеспечила независимость стране и направила наш народ на путь демократического развития. Категория «военных рабочих» (созданная войной) исчезла началом мира. В дальнейшем многие из этих рабочих участвовали в революционной борьбе рабочего движения.

LÁSZLÓ MERÉNYI:

DIE BEWEGUNGEN DER KRIEGSARBEITER AM ENDE DES ERSTEN WELTKRIEGES IN UNGARN

Resümee

Der Autor befasst sich in seiner Abhandlung mit einer Teilfrage der Revolutionierung der Armee der österreichischen—ungarischen Monarchie: mit den Bewegungen der Kriegsarbeiter im Jahre 1918. Die „Kriegsarbeiter“ (auch Militärarbeiter genannt) waren eigentlich beeidete Soldaten (bzw. Landsturmsoldaten). Sie gehörten zum Stand des Heeres, wurden aber als unentbehrliche Facharbeiter nicht an die Front geschickt, sondern man liess sie in den verschiedenen Kriegsbetrieben arbeiten. Unter der Wirkung der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution 1917 belebte sich auch die Bewegung der Kriegsarbeiter. In den Massensstreiken von 18. bis 21. Januar 1918 und auch später, kämpften die Kriegsarbeiter gemeinsam mit den „zivil“ Arbeitern. Besonders stark war die Streikbewegung im Frühling 1918 in den für die Armee arbeitenden Betrieben der Eisen- und Maschinenindustrie, Kohlengruben und in den Eisenbahnreparaturwerkstätten. Viele Beispiele bezeugen, dass die Kriegsarbeiter gegen die Kriegspolitik und gegen die Willkür der Militärbehörden tapferen Widerstand leisteten.

In der ersten Hälfte 1918 bereiteten die Bewegungen der Kriegsarbeiter dem Armeekommando ernste Sorgen. Mit diesen Fragen befasste sich die Sektion

IV./a des Kriegsministeriums und die staatliche Generalinspektion für militärische Betriebe.

Man traf zahlreiche Gegenmassregel zwecks Unterdrückung der Bewegungen der Kriegsarbeiter. Man verschärfte die Organisationsverbote und im Falle eines Streiks griff man oft auch zum Standrecht. Man versuchte zur Einschüchterung der Arbeiter die „rebellischen Elemente“ massenhaft an die Front zu schicken. Diese Bestrebung endete aber mit einem vollen Fiasco. In dieser Zeit war der Arbeitermangel in der Kriegsindustrie schon enorm. Wieviel immer die Front Personalnachschub auch brauchte, die Werkstätigen der Industrie, der Bergbau und des Verkehrs konnte man zu diesem Zwecke nicht in Anspruch nehmen, da sie in der Produktion unentbehrlich waren.

Die Schwierigkeiten bei den Einberufungen bezeugte auch die Erschöpfung der Menschenreserven.

Im allgemeinen Streik zwischen 20. und 27. Juni 1918 in Ungarn führten die Kriegsarbeiter wieder eine wichtige Rolle. Die Bewegung hat man zwar unterdrückt, doch zu grösseren Vergeltungsmassregeln kam nicht die Reihe. In Folge der Niederlagen war die Macht der Monarchie schon sehr geschwächt gewesen. In der Zeit zwischen Juli und September herrschte eine vorübergehende Ruhe. In dieser Zeit waren die Streikbewegungen der Kriegsarbeiter nicht so bedeutend, wie in den Frühjahrsmonaten. Die Arbeiter fühlten, dass das grosse Treffen rückt schon heran und sie hielten ihre Kräfte in Reserve. Im Oktober 1918 ist der Verfall der Monarchie eingetreten. Die geschwächten Militärbehörden konnten schon die Teilnahme der Kriegsarbeiter an den politischen Bewegungen mit keinen Massregeln verhindern. Die getroffenen Massregeln kennzeichneten im Oktober nur die Verwirrung und Hastigkeit.

Die Kriegsarbeiter führten in den Massenversammlungen und Demonstrationen auch eine bedeutende Rolle, welche die bürgerliche demokratische Revolution vorbereitete.

Am 31. Oktober 1918 siegte in unserem Land die „Herbstrosige Revolution“. Sie beendete den Krieg und setzte Ungarn auf den Weg der Demokratie in Bewegung.

Die Kategorie „Kriegsarbeiter“ (welche nur der Krieg geschafften hat), hörte mit dem Frieden auf. Viele von den Kriegsarbeitern schalteten sich später in den Kämpfen der revolutionären Arbeiterbewegungen ein.

